

Het navolgende referaat is in de cursus 1967-1968 voor het werkcollege van prof. Baudet, over de plaats en het gedrag van de "consument" in het 19e eeuwse Nederland, door P. Kooij gehouden. Het opent een, naar wij hopen, lange rij van werkstukken, door studenten gemaakt. (red.)

De consument in de "Camera Obscura" 1)

1 Inleiding - plaatsing van de 'Camera Obscura'.

Wanneer Nicolaas Beets najaar 1839 onder het pseudoniem Hildebrand de "Camera Obscura" publiceert is hij net gepromoveerd, beroemd en op een jaar na dominee in Heemstede. Zijn roem heeft hij voornamelijk te danken aan zijn romantische dichtverhalen - "Jose" (1834), "Kuser" (1835) en "Guy de Vlaming" (1837) - geschreven onder sterke invloed van Byron. In zijn opstel "De zwarte tijd" (1839) rekent Beets met deze "verderfelijke invloeden" af en spoedig daarna verschijnt de "Camera".

Deze bestaat dan nog slechts uit een aantal kleine schetsen en de grote verhalen "Een onaangenaam mens in de Haarlemmerhout", "De familie Stastok" en "Een oude kennis". In de derde druk (1851) komen de "Familie Kegge" en "Gerrit Witse" erbij en met de vierde druk (1854) is de nagenoeg definitieve vorm bereikt door toevoeging van de "Verspreide stukken", waaronder een twaalftal geschreven voor de "Nederlanden" zie 1). Alle stukken zijn geschreven in de periode 1837-1841.

De "Camera Obscura" past aardig in de romantische literatuur van die tijd. Immers onder de aanvallen van liberale zijde, de persie van "De Gids" -opgericht in 1837- en de repercussies van de Belgische opstand heeft de romantiek in de literatuur zich verengd tot een nationale romantiek met de nadruk op het grootse verleden en het volkseigene.

Potgieter prijst in de "Camera" dan ook de stijl en taal die Beets tot zijn dood vernederlandst en het typische Hollandsche karakter van het boek, al hekelt hij de "copiërlust des dagelijkschen levens" sec. Ook bij het eeuwfeest van de "Camera" wordt dit nationale verheerlijkt en gezien het jaartal is dit niet zo verwonderlijk. 2)

2 De plaatsing van Nicolaas Beets

Om de personen, d.i. dus ook de consumenten in de "Camera" enigszins objectief te kunnen beoordelen zal allereerst plaatsing van

de persoon Beets zelf nodig zijn. Hij stapt immers in de persoon van Hildebrand zo nadrukkelijk in het boek rond, dat hij ongetwijfeld zijn eigen ideeën en instelling mee heeft laten spreken bij het neerzetten van zijn figuren.

Zoals gezegd, wanneer Beets in 1833 (hij is in 1814 geboren) uit Haarlem in Leiden arriveert om theologie te gaan studeren, vloeit zijn dichtader reeds rijkelijk. Hij wordt dan ook ingelijfd bij de intellectuele elite, waarbij o.a. Hasebroek, Kneppelhout, Bakhuizen van de Brink en komt verder op lezingen e.d. in contact met de meeste literaire beroemdheden van zijn tijd. Bovendien heeft hij zich in 1836 verloofd met Jvr. Aleida van Foreest, de kleindochter van de bekende hoogleraar Van der Palm. De drang om zich met deze geboorteen intellectuele adel te conformeren is in de "Camera" duidelijk waarneembaar. Busken Huet ziet in het boek dan ook de "geestige wraakoefening van iemand die zich misplaatst voelde in de kring waarin hij geboren werd." Ik zou er niet helemaal zo'n "Candid-Camera" van willen maken, maar vooral "Ee familie Stastok" is toch duidelijk geschreven in de trant van: "brave mensen, wat sta ik toch een eind boven jullie."

Nu is de geboorteadel met zijn superieure levensstijl geen groep die voorop loopt om alle innovations te omarmen. Zo is Beets in dezen ook geen voorganger, al laat hij wel oom Stastok als hevig conservatief contrast dienen. Wel is het waar dat in zijn studentenkring nieuws uit het buitenland snel doordringt - Kneppelhout reist bv. geregeld naar Parijs en omstreeks 1840 worden in Leiden al sigaretten gerookt 3) - Beets toont zich zeer modebewust. Over het algemeen stelt Beets - of liever Hildebrand - zich voor als iemand die, tamelijk praktisch aangelegd nieuwe produkten beoordeelt en als ze in zijn ogen een verbetering betekenen, accepteert (de trein bv.). In hoeverre de lezers van de "Camera" zich in dezen met Hildebrand hebben kunnen identificeren blijft een vraag, zelfs de grote verkoop van het boek zou ik geen indicatie durven noemen.2a)

3 Consumenten in de "Camera Obscura"

Nu komen we tot de consumenten die met Beets als lens gecopiëerd zijn. De figuren die hij in de vijf grote verhalen schetst, behoren voor het merendeel tot de goeie burgerij: Hildebrand - de apothekerszoon - Stastok jr. en Gerrit Witse zijn student, de oude Witse is notaris en Dr. Deluw arts. Verder figureren er een makelaar (Dorbeen), een commies ter secretarie (v. Naslaan) en een aantal

gezeten kooplieden : Bruis, Vernooy (uit Gerrit Witse) met aan de top Van Hoel (ook uit G.W.). Kegge is een schatrijk planter, net terug uit Brits Guyana (Demerary) en Stastok sr. renteniert.

Bovenstaande lieden zijn ook nog verder hiërarchisch te rubriceren : zo worden de dames op het gezellige avondje bij Stastok op een uitzondering na (de makelaarsvrouw)) allen nog met juffrouw aangesproken, terwijl Kegge en zijn dochter alle moeite doen om de kring der adel binnen te komen. Beets schetst ideaaltypen, wat voor een deel ook uit de namen blijkt (Stastok, Dorbeen, Van Naslaan, Nurks, Deluw = bleekneus enz.).

In ieder geval is bij al deze lieden discretionaire koopkracht aanwezig. Wat kopen ze hiervoor ?

Het weinige hierover is te vinden in de passages over Stastok en Kegge. Stastok is in het bezit van een verlopen lintweverij, op zolder ligt nog een aanzienlijke partij oortjesband te verrotten, liever dan dat hij ze " onder de markt verkocht", die " in een onverzettelijke afkeer van stoommachines " maar is gaan rentenieren. Zijn waarden zijn 18e-eeuws en het is dan ook niet te verwachten, dat hij erg openstaat voor nieuwe produkten. De enige moderne concessie die eruit komt is, dat hij alle beschilderde behang in zijn kamer heeft laten bijwerken, waarbij de kleding gemoderniseerd is, zodat "zij de Stastoks een flink eind vooruit waren".

Een heel andere figuur is de parvenu Kegge, die in de eerste plaats heel was meer geld te besteden heeft dan Stastok en zich bovendien nog niet ingepast heeft in een sociale groep. Ondanks zijn geschimp op de "grote hanzen en adellijke heren" geeft hij somtijds de indruk daar toch wel graag bij te willen horen. De enige aanschaf waar dit uit blijkt is een nieuw rijtuig, waar hij een fantasiewapen op wil laten zetten. Bovendien heeft Kegge van zijn verblijf in de West een exotische tic meegekregen, die zich o.a. manifesteert in zijn kleurige huisraad -veel meubelen heeft hij trouwens uit Engeland - en het eten. Beets moet van deze cayennepeper, soya, kruidenazijn, atjarbambee en Engelse pickles niet veel hebben, maar introduceert ze in ieder geval bij zijn lezers.

Naast deze weinig gemiddelde figuren komen de overige personen helaas niet duidelijk genoeg uit de verf, om iets zinnigs over hun consumptiegedrag te kunnen zeggen. Bovendien blijft - mede op grond van het in hoofdstuk 2 vermelde - het au serieux nemen van dergelijke kwalitatieve gegevens een hachelijke zaak. Men weet immers nooit waar Beets ophoudt te copiëren en begint te idealiseren....

Nel worden de namen uit de "Camera" spoedig veel gebruikt om bepaalde mensen mee aan te duiden.

Tenslotte nog enige opmerkingen : Personeel is in alle gezinnen aanwezig. Het aantal wordt niet exact gegeven. Stastok heeft waarschijnlijk alleen een keukenmeid en een losse kracht (het diakenhuismanne-tje). De anderen hebben meer personeel. Dr. Deluw heeft een buitenhuisje, of liever een theekoepel buiten de poort, die deel uitmaakt van een hele rij van dergelijke gebouwen. Men heeft een behoorlijk prestige wanneer men een rijtuig houdt en tot de lezers in "Felix Meritis" behoort.

4 De kleding

Voor een ieder die de kleding en mode in deze tijd bestudeert, is de "Camera" een onuitputtelijke bron. Vooral in de eerste stukken wordt de kleding zo uitvoerig beschreven, dat de drager erin verloren gaat. In de latere stukken is dat wat minder. Ik wil mehier beperken tot enkele generalisaties en verder de nadruk leggen op modeverandering. Kleding en stand zijn nauw met elkaar verbonden zoals bij een beschrijving van de zondagse wandelaars in de Haarlemmerhout blijkt. Bovendien wordt hier zo prachtig de sociale hierarchie in Haarlem geschetst, dat ik deze passage hier voor een groot gedeelte citeer. Om een uur of elf verschijnen " de kleine winkeliers met lange rok-mouwen ; de boekhouders met watten in de oren ; de ambachtsbazen met hoge hoeden, lange panden en lange lenden ; allen met hunne vrouwen één, en hunne dochters drie graden boven haar stand gekleed, en alleen in dit bijzondere geval met hunne zonen, wanneer deze het niet zóó ver in de wereld hebben gebracht om zich hunner te schamen : want er vallen secretariéklerken, ondermeesters en kleine bloemisten onder voor." Om ongeveer twee uur volgen " de deftige bewoners van de stad. De fabrikant - de notaris - de boekhandelaar met zijn familie en de wereldsche kinderen van de geestelijke, zonder hunne ouders -- Voorts bemerkt men zusters met haar eerste voiles en broers met hun eerste rokken -- en reeds nu en dan een enkel rijtuig, als bv. de sjees van de dokter -- en het wagentje van de grutter die geen pleziërgeld betaalt." Tot slot komen de "hoogere ambtenaars" gevolgd door de "haute volée". De ambachtslieden zijn er ook op hun zondags met blauwe jassen, met aan hun zijde dienstmaagden met zwartzijden hoeden en omslagdoeken met palmmotieven. Ook zij hebben een paraplu bij zich.

In bovenstaande komt - als we laagste klassen buiten beschouwing

laten - het standsverschil niet zozeer tot uiting in de verschillen-
de vormen van kleding, maar in de meer- of mindere wijze waarop ze
aan de gangbare mode zijn aangepast (lengte mouwen enz.) en in de
hoofddeksels.

De damesjapon groeit in deze tijd naar de crinoline, boa en mof 4)
worden druk gebruikt. Er worden vele soorten hoofddeksels genoemd -
van de neepjesmuts, die tante Stastok nog op heeft, via de kornet
en de luifelhoed tot de grote toque met paradijsvogelveren die me-
vrouw Kegge draagt. In de laagste klassen draagt men het jak met de
rok. De dominante herenkleding is de rok, met vest in diverse kleu-
ren, hoge boord met zwarte stropdas en lange pantalon met souspieds.
Voor buiten is er de cloack, de hoge hoed en natuurlijk de obligate
rotting. Stastok sr. draagt nog de ouderwetse kuitbroek en Kegge
heeft zich voor plechtige gelegenheden een almaviva aan laten meten
zoals de "grote hanzen" dragen. De lagere klassen dragen een blauw
wambuis met kuitbroek of pantalon. Prototype van de vooroplopende
modefat is Van der Hoogen met zijn gefriseerde haren, zijn extreem
nauwe groene of bruine rok met korte mouwen en glacéhandschoenen.
Als schouwtoneel van de mode fügen hier de gezellige avondjes,
de Haarlemmerhout en vooral het damesconcert, waar Henriëtte Kegge
aan deelneemt.

Dat het hof zijn functie als gangmaker nog niet helemaal heeft ver-
loren, blijkt wel uit de namen van verschillende kledingstukken:

De Spencer - oorspronkelijk een rok zonder panden, gedragen door
lord Spencer tijdens George III. De naam gaat over op
een soort damesblouse (in de Camera gedragen) die
weer later Garibaldi wordt genoemd, mits hij natuurlijk
rood is.

De Saksen-Weimar - een soort paardeharen kepi, voor het eerst gedra-
gen door de hertog van Saksen-Weimar tijdens de tien-
daagse veldtocht.

De Almaviva - een mantel zonder mouwen, is wat ouder. Deze is ge-
noemd naar de gelijknamige graaf uit "Le mariage de Figaro" van Beau-
marchais (1784). Parijs heeft al aardig wat invloed. De al genoemde
voiles zijn er uit afkomstig. Bovendien geeft het modeblad Penelope
(1821-'35) sinds 1826 modeberichten uit Parijs.

De Belgische opstand heeft ook kledingrepercussies gehad. De blauwe
kiel, gedragen door het merendeel der jongens, wordt gecompromitteerd
omdat deze ook de dracht was van de Belgische vrijescharen, de z.g.
blauwkielen. In 1839 is de kwade reuk er al weer wat af.

De nationale mode

Na de afscheiding verschijnt in 1832 het modeblad "Euphrosyne", opgericht door een aantal dames die onbekend wensen te blijven. Doel is: "zich aan het verpligtend gezag van vreemde modewetten te ontslaan, en zelve tot stand te brengen, wat hiertoe, schier uitsluitend aan de luimen en willekeur van vreemdelingen, onbekend met ons klimaat, ons karakter, leefwijze en zeden was onderworpen." Een nationaal modeblad dus, als exponent van een nationale romantiek. Het kledingstuk dat in Euphrosyne het meest gepropageerd wordt, is de nationale tunica, een soort lange blouse waarbij men op het middel een rood-wit-blauwe ceintuur draagt.

Tegelijkertijd verschijnt voor de heren "Proteus - Tijdschrift voor de Hollandsche heerenkleeding en ter bevordering van de Nationale Nijverheid". Hier zitten een aantal anonieme heren achter. Veel propaganda is er in "Proteus" voor de "nationale hoed", ongeveer zoiets als de staalmeesters droegen.

Beets vindt het maar een belachelijke zaak en hij memoreert de dichter Warnsinck en zijn dochters die, in deze kleding gestoken, in Amsterdam voor gek liepen.⁵⁾

De nationale mode is niet erg aangeslagen, al zijn er diverse gevallen bekend, waarin deze kleding gedragen werd (o.a. door de gouverneur van Overijssel) Na een jaar verdwijnen beide tijdschriften dan ook.

Een voorbeeld van "zinkend cultuurgood" zouden we de hoeden met struisvogelveren en kunstbloemen kunnen noemen, die door de dames en meisjes (o.a. Henriëtte Kegge) uit de hogere klasse gedragen worden. De dochters van een metselaar moeten zich met stenen bloemen en een houten pluim behelpen. Weldra liggen evenwel ook echte veren en kunstbloemen - die en masse gefabriceerd worden - binnen hun bereik.⁷⁾ Beets signaleert verder een macintosh, een met rubber waterdicht gemaakte jas, genoemd naar zijn uitvinder .

5 Industrieprodukten in de "Camera Obscura"

In de hele "Camera" is geen kachel te vinden. Overal waar de woning-inrichting beschreven wordt is er de open haard. Zowel bij Kegge, waar het kolenvuur lustig brandt, als bij baron Van Nagel, de burgemeester, die turf stookt. Ook Stastok stookt turf in de open haard, evenals Van der Hoogen op zijn semi- studentenkamer. In de hofjes wordt door de bedeling hout en turf verschaft. Op Marken, (zie "De Markense visser") worden zelfs nog open vuren gestookt,

waarbij de rook door een gat in het dak ontsnapt. Wel wordt er over de kachel gesproken : Op het gezellige avondje bij Stastok hebben de dames het over "het verkieslijke van een open haard boven een toekachel" en Beets' grootmoeder had het over de strenge winter van '95 "toen er nog zo geen kachels waren". Zij had hier waarschijnlijk de kachels van aardewerken tegels op het oog, immers het woord kachel betekent oorspronkelijk een soort geglazuurde tegel.⁸⁾

Maar ook de ijzeren kachel is er al eeuwen. In Duitsland, waar men nooit erg warm heeft gelopen voor de open haard, worden al sinds 1475 gietijzeren kachels gemaakt. Deze worden, vooral wanneer sinds omstreeks 1750 de steenkool opkomt, gedurig verbeterd.⁹⁾

In het Nederland van de 18e eeuw wordt de ijzeren kachel al veel gebruikt voor de verwarming van grotere ruimten en kamers.⁸⁾ Misschien zijn het gezelligheidsoverwegingen geweest die de ijzeren kachel hebben tegengehouden. Deze blijkt evenwel meer geschikt voor het stoken van steenkool en komt er steeds meer in. Brugmans memoreert het - sinds 1850 - uitgroeien van enkele smederijen tot fabrieken door het toenemend gebruik van ijzeren kachels.

Naast de verwarming is de verlichting essentieel. Beets is zelf nog onder het schijnsel van vetkaarsen geboren, maar bij tante Stastok prijkt een "grote bronzen lamp, getorst door een olifant in wiens voetstuk een speeldoos is verborgen; ook bij Kegge wordt na het diner de lamp binnengebracht. Beide zijn uitwerkingen van de uitvinding van de Zwitser Argand, het principe van het holle kousje (1783). De olie zit in een ringkanaal, waar tevens de kap op rust, zodat het licht maar naar twee zijden uitgestraald wordt. In 1800 heeft Carcel het euvel verholpen door de olie, middels een opgewonden veer, uit een reservoir naar boven te laten persen. Deze lamp komt in Nederland pas in 1847 in gebruik.¹⁰⁾ De voorloper van de Argandlamp is de baklamp, die in de keuken of de werkplaats wordt gebruikt. Deze komt in de "Camera" nog voor en bestaat uit een tuitbakje gevuld met olie, waarin een pit ligt. Deze baklampen bevinden zich ook in de straatlantaarns, de z.g. reverbereerlampen, die niet meer verbeterd zijn, sinds Jan van der Heyden er reflectors in aanbracht. Gasverlichting, in Londen al sinds 1810 in gebruik, verschijnt hier pas in 1848.

"Vrij nieuwmodisch" noemt Beets in '39 de zwavelstokjes. Dit zijn houtjes met kaliumchloraat, die gedompeld in zwavelzuur ontbranden. De fosforlucifer, die aangestroken kan worden, verschijnt hier in 1847 en de Zweedse veiligheidslucifer in 1858.¹¹⁾

Er worden enige uitvindingen, die het naaien vereenvoudigen, genoemd: houten schroeven om de zaak vast te zetten en de "plomb", een stuk

lood in de vorm van een mandje, met een speldekussen erin, voor het zelfde doel. Evenwel, de enige naaister in de "Camera" heeft de boel "aan haar knie vastgespeld".

De leest is nog niet in gebruik: schoenmakers gebruiken spanriemen, die de schoen aan de knie vastklemmen. Stalen vorken staan niet erg in aanzien. Het zijn goedkope loterijprijzen op de kermis.

De stalen pennen, vervaardigd sinds het begin van de 19e eeuw, komen in de "Camera" niet voor. Op school wordt men nog gekweld met de moeilijk te hanteren "linkse pen", d.i. een veer uit de linker-ganzevleugel. Bij Dr. Deluw is de schacht uit de rechtervleugel te vinden. Tot slot nog iets over het "vervolg" op de camera obscura de daguerrotype. In zijn narede bij de eerste druk vermeldt Beets dat "de camera obscura tegenwoordig zeer op den spraak is". Dit duidt erop dat de in datzelfde jaar geopenbaarde vinding van Daguerre ook in Nederland de gemoederen al beroert.

6 Eet-,drink-en rookgewoonten

Helaas is het onmogelijk te vergelijken wat er in de verschillende gezinnen op tafel komt. Beets schotelt ons wel de gestoofde kabeljauwshom en de schorseneren van Stastok voor, maar bij Kegge komt hij niet verder dan de scherpe sausen en bij Gerrit Witse is er een caesuur tussen de soep vooraf en het dessert, bestaande uit sinaasappelen, amandelen en ulevelen.

De dranken komen er beter uit. Er wordt ontbeten met thee, 's morgens en tussen de middag wordt koffie gedronken, aan het eind van de middag weer thee en 's avonds na het diner, besloten met koffie, komt het theestel weer op tafel. Kegge schenkt bij de koffie na het diner Schotse whiskylikeur. Op gezellige avondjes drinken de heren Rijnwijn of groc en de dames slemp. In eenvoudiger milieus wordt dan anijsmelk gedronken. Oom Stastok gebruikt, wanneer de diligencie van tweeën voorbijgaat

Van der Veens elixer
(waarschijnlijk een merknaam die ik niet heb kunnen achterhalen).

Ondanks de goede Heldring- zijn geschrift 12) kwam ook in 1839 uit - moet het wel erg warm wezen, willen de sjouwermannen hun jenever vervangen door karnemelk. Bier laat Beets niet drinken, al heeft Bruis er in de hete theekoepel wel erg veel zin in.

Hoewel Beets zelf niet rookt, geeft hij veel gegevens over rookgewoonten. De pijp wordt nog het meest gerookt, men kan geen koffiehuis binnenkomen of men krijgt een gouwenaar in de hand gestopt. Ook bij Stastok zie je niet anders, evenals op de trekschuit. In de dili-

gence echter, die een haastiger slag mensen vervoert, begint de sigaar al aardig de suprematie van de pijp te bedreigen. Sigaren worden zowel met- als zonder pijpje gerookt. Het is doodgewoon dat iemand met brandende pijp of sigaar op straat loopt, al betreurt Beets dit gebruik wel. Naast de gouwenaar signaleert Beets het "moffentuig" 4), Duitse pijpen van o.a. meerschium en porselein. De lagere klassen roken korte pijpjes, vaak gestopt met "stinkende Amertsfoortse tabak". Sigaren komen bij hen nog niet voor (ze moeten dus nog "zinken"). Het is haast overbodig te vermelden dat Kegge havanna-sigaren rookt. Deze zitten in kistjes, terwijl de Nederlandse sigaren in zakjes verkocht worden. Gesnoven wordt er in de "Camera" amper. Alleen een oude hofjesjuffrouw doet het. Toch blijft het gebruik tot diep in de 19e eeuw bestaan 3). Trouwens ook Van Naslaan heeft zijn snuifdoos bij zich, al rookt hij een pijp. De sigaretten die, zoals hiervoor vermeld werd, omstreeks 1840 in Nederland bekendheid begonnen te krijgen, worden in de "Camera" nog niet genoemd. Het pruimen is wel het minste van het minste en de pruim wordt dan ook een sociaal onvolwaardige als de "duivenmelker" in de mond gegeven.

7 Het vervoer

In "Varen en rijden" (1837) vergelijkt Beets - op niet erg serieuze wijze - de verschillende middelen van personenvervoer met elkaar. De trekschuit gaat hem veel te langzaam, maar het ergste vindt hij nog de oubollige stemming aan boord. "Zoodra men de trekschuit binnenstapt -- is het alsof er vanzelf een geest van bekrompenheid, van kleinheid op ons valt -- Men gevoelt lust om met belangstelling te spreken over het schelen der klokken, de prijs der levensmiddelen..." Hij vindt de trekschuit meer iets voor 'fatsoendelijke' handwerkslieden, die een teutig bedrijf hebben, zooals ivoordraaiers en horlogemakers.

De diligence is hem meer bij de tijd. Het ongerief hier bestaat uit het feit dat er gerookt wordt en dat ze zo schudden en schommelen. Een gunstige uitzondering vindt hij de wagens van Van Gend en Loos en Veldhorst en Van Koppen, waarin men ruim en tamelijk schokvrij zit. Beets heeft ook de stoomboot van Rotterdam naar Nijmegen genomen. Het was duur en duurde hem veel te lang.

Deze bezwaren zijn voor hem serieus genoeg om het "Komt ! komt ! heerlijke spoorwegen" aan te heffen. Reeds in de "Veerschipper" schetst hij hoe snel de spoorwegen inburgeren en toont medelijden met de veerschippers die gedoemd zijn te verdwijnen.

In de "Camera Obscura" is de heerschappij van het rijtuig nog niet door de trein aangetast. De uitvinding van de drukveer in 1807 door Elliot, een vinding die ongeveer 1830 in Nederland doordringt, 13) maakt het rijtuig veel comfortabeler en aantrekkelijker, wat tot gevolg heeft dat het aantal rijtuigen snel toeneemt. Rijtuigen die in de "Camera" met name genoemd worden zijn : de diligence - de char à bancs, een groot open rijtuig waarmee Amsterdamse dagjesmensen vervoerd worden - de barouchette die door Kegge wordt aangeschaft - de calèche en verder nog de tweewielge sjees en de huifkar zonder veren. Dat de trekschuit het ondanks de diligence toch volhoudt, zal zijn oorzaak vinden in de hoge prijs van een rit per diligence. Amsterdam - Utrecht met Van Gend en Loos kostte f 2,25, met de trein is het thans nauwelijks duurder. Zodoende waren vele mensen wel op de trekschuit aangewezen.

8 De lagere klassen-beroepen

De enige figuren uit de lagere klassen die in de "Camera" goed uit de verf komen zijn Keesje uit het diaconiehuis - wiens aspiraties niet verder gaan dan een eigen doodshemd en twaalf dragers - en de koekebakker De Groot - kleine neef van de grote Kegge, in wie Beets het vooral waardeert dat hij zich zo bescheiden op de achtergrond houdt.

Sociale bewogenheid is bij Beets ver te zoeken. Voor hem is het standsverschil essentieel en hij toont weinig lust en inspiratie te hebben in beschrijvingen van mensen die beneden zijn stand leven. Informatie wordt terloops gegeven. Weliswaar noemt hij tientallen lagere beroepen, maar verder dan de aanduidingen hiervan gaat het meestal niet. Daarom zal ik me beperken tot enige opmerkingen.

De kleine kruidenier wordt getypeerd als iemand die meel door de suiker roert en water bij de jenever en lampolie gooit. Hij schenkt ook jenever aan ambachtslieden. Er bestaan een soort seizoenwinkels, waar na 15 juli haring verkocht wordt (de haringvangst is streng gereguleerd). Als na oktober de nieuwigheid hier wat af is, komen de citroenen en appels op de voorgrond. De haringverkoper is ook degene die adverteert, wanneer de nieuwe haring binnen is. De meeste personen uit de lagere standen worden door Beets c.s. als blijmoede en tevreden met hun lot afgeschilderd en van grote hoogte bekeken.

Ik zou willen besluiten met een verzuchting van Beets, die de consument van 1968 zeer bekend in de oren zal klinken en tevens de afhankelijkheid van de producent illustreert. Wanneer hij namelijk de

degelijke trijpen stoelen bij tante Stastok aanschouwt, laat hij zich ontvallen : "Men maakt dat tegenwoordig zo goed niet meer".

Noten

1 Als basisliteratuur heb ik gebruikt:

a) Hildebrand (ps. van Nicolaas Beets) Camera Obscura, schooluitgave met noeten van J.M.Acket, 38e dr., Haarlem 1935.

b) De Nederlanden, karakterschetsen, kleederdrachten, houding en voorkomen van verschillende standen. Uitgegeven door de Nederlandse Maatschappij van Schone Kunsten, Den Haag 1841.

De teksten hierin zijn van Hildebrand - deze stukken zijn ook opgenomen in de "Camera" - en enige van zijn vrienden, o.a.

J.P.Hasebroek, Kneppelhout, J.J.L.ten Kate en Jacob van Lennep-

2 b.v. C.Tazelaar, De cultuurwaarde van Hildebrands Camera Obscura, A'dam 1939

2a) De uitgeefster van de "Camera Obscura", de Erven F.Bohn, heeft mij beloofd, zodra hun archief is verhuisd, gegevens te zullen verstrekken over de verkoop van het boek. Wel kan ik al meedelen dat de eerste druk 1150 en de tweede 1100 exemplaren omvatte. Dyserinck vermeldt dat er omstreeks de eeuwwisseling ongeveer 50.000 ex. in omloop waren.

3) G.A.Brongers, Pijpen en tabak.

4) mof als kledingstuk is afkomstig van het Franse moufle. Mof als scheldwoord van het Duitse muff, scheldwoord voor mopperaar.

5) Hildebrand, Na vijftig jaar, blz.4

6) Jvr. dr. C.H.de Jonge, Een eeuw Nederlandsche mode, blz. 41 ev.

7) De term "zinkend cultuurgoed" ben ik tegengekomen bij R.König, Sociologie van de mode, Aula, blz.93. Hij gebruikt het hier om processen aan te duiden zoals die door Norbert Elias in "Über den Prozess der Zivilisation" beschreven worden; er worden hier wijzen van eten en drinken, niezen, neussnuiten e.d. beschreven, welke manieren voor het eerst in de bovenste lagen van de oude standen-maatschappij opduiken en zich tenslotte over de hele maatschappij verspreiden. In deze conceptie zijn hoeden met veren en kunstbloemen natuurlijk moeilijk te passen. Wanneer men echter uitgaat van een ruime definitie van het begrip cultuur, bv. "Cultuur is het totaal van menselijke verworvenheden die door meerderen worden gedeeld en aan anderen overdraagbaar zijn" - Lammers en Van Doorn, Moderne Sociologie, blz.21 - dan behoren de hoeden met veren en kunstbloemen tot de niet-materiële cultuur en is de term "zinkend cultuurgoed" m.i. in dezen te gebruiken.

- 8) B.Dubbe, De kacheloven in onze gewesten, Lochem 1966.
- 9) Alfred Faber, Entwicklungsstufen der häuslichen Heizung, blz.110
- 10) M.D.Teenstra, Geschiedenis van uitvindingen en ontdekkingen.
- 11) Hildebrand, Na vijftig jaar, blz.117.
- 12) O.G.Heldring, De jenever erger dan de cholera, Arnhem 1839.
- 13) Drs. H.Vos, Rijtuigen, blz.32.

Geraadpleegde literatuur

Zie voor de basisliteratuur noot 1)

J.Bosscha jr., Het boek der uitvindingen, ambachten en fabrieken,
dl.1., Leiden 1858

G.A.Brongers, Pijpen en tabak, Bussum 1964.

" Nicotiana Tabacum, A'dam, 1964.

I.J.Brugmans, Paardenkracht en Mensenmacht, Den Haag, 1961

P.D.Chantepe de la Saussaye, Het leven van Nicolaas Beets, Haarlem

J.Dyserinck, Hildebrands Camera Obscura, Middelburg 1882. 1906

" Dr.Nicolaas Beets, Haarlem, 1903

A.Faber, Entwicklungsstufen der häuslichen Heizung, München, 1957

Hildebrand, Na vijftig jaar, noodige en overbodige opheldering van
de Camera Obscura, Haarlem, 1887

Jvr. dr. C.H.de Jonge, Een eeuw Nederlandsche mode, A'dam, 1941

R.König, Sociologie van de mode, Aula pocket.

H.J.E.Reeskamp, Reizen en pleisteren, Zaltbommel, 1965

E.Rebske, Lampen, Laternen, Leuchten, Stuttgart, 1962

M.D.Teenstra, Geschiedenis van uitvindingen en ontdekkingen, A'dam, 1854

H.B.Vos, Rijtuigen, Bussem 1961

Bovendien staat in de noten nog enige literatuur vermeld.